

Татјана ТАКАШМАНОВА-СОКОЛОВСКА

СЛИКАТА ЗА СЕБЕ КАКО ПОИМ И КАКО РАЗВОЕН ФЕНОМЕН**Вовед**

Секојдневно, во различни ситуации, на себе си и на другите соопштуваме што доживуваме, ги оценуваме сопствените актуелни искуства како и сознанијата за поседување релативно трајни особини. Сите ние имаме сопствено доживување на нашата личност: изгледот, цртите, навиките, карактеристичните начини на однесување, поседување одредени способности, вештини, знаења, убедувања, вредности, ставови и цели. Секој од нас има сопствено доживување и за сопствените односи со средината: кому му припаѓа и кој нему му припаѓа, какви објекти поседува, што од него се очекува, какво е неговото место во семејството, помеѓу врстниците, пријателите, професионалните соработници... Сите тие сознанија се интегрираат во еден посебен, автентичен и релативно траен психички ентитет, односно во специфична слика за себе или поим за сопственото "јас".

Можеби наједноставен и најкраток одговор на прашањето што е тоа слика за себе е ако кажеме дека сликата за себе претставува еден специфичен и комплексен сплет на одговори на прашањата: Кој сум јас? Каде припаѓам? Што можам? Што смеам? Што сакам да постигнам? Каков би сакал да бидам? и сл. Секој од нас во процесот на осамостојување и градење на сопствената зрела, независна и одговорна личност мора да се дефинира себе си во поглед на овие прашања. Значи, суштинско обележје на процесот на социјализација и една од неговите цели е формирање и развој на слика за себе.

Да се спознае личноста себе си, тоа значи непрекинато да постигнува сè поголем увид, интелектуален и афективен, во најдлабоките делови на сопствената психа, а тоа е процес кој трае со години, поточно во текот на целиот живот. Тоа не е автоматски процес и од поединецот бара личен интегративен напор. Всушност, формирањето на сликата за себе е еден од најсложените развојни процеси. Не е едноставна ни задачата на психологот да објасни како од сосема, во онтогенетска смисла, почетните, конфузни и честопати деформирани впечатоци се доаѓа до еден кохерентен, интегриран, динамичен, а воедно и доследен систем на самоспознавање и саморазбирање. При тоа се отвораат многу прашања: дали личноста за себе си го знае само она што го *гледа* (*перцепира*) во своето

однесување и во околностите во кои тоа однесување се одвива, или го знае само она за што е научена, она што ѝ го кажале и ѝ го кажуваат другите, или пак врз основа на тие и други податоци самостојно заклучува?

Развојната психологија сеуште може да понуди само скица на некои развојни промени кои водат кон формирање на сликата за себе како внатрешна инстанца. Од друга страна пак, скоро сите психолози кои се бавеле со теориски и емпириски проучувања на сликата за себе предлагаат свои потесни или пошироки одредби на сликата за себе. Со преглед на психолошката литература се добива впечаток дека не постои единствен одговор на прашањето што е тоа слика за себе, а многу специфичности постојат и околу изборот на соодветна терминологија. Сликата за себе како поим сеуште припаѓа на групата психолошки поими кои не се еднозначно одредени и со општо-прифатен статус. Токму затоа, во овој труд ќе се обидеме да го објасниме поимот слика за себе и да скицираме некои важни развојни аспекти на овој феномен, користејќи се со аналитичко-креативен преглед на најважните (по наше мислење) теориски учења во чии рамки е изучувана сликата за себе и нејзиниот развој. Ги одбравме оние психолошки сфаќања и теориски пристапи кои сметаме дека даваат најголем придонес за современите сфаќања на сликата за себе и за нејзиниот развој и кои во себе содржат извори на идеи и хипотези за емпириски истражувања.

1.1. Сликата за себе во психолошките теории на личноста

Првите психолошки концепции во чии рамки можеме да најдеме почетни размислувања за сликата за себе се учењата на Сеченов (И.М.Сеченов) и Џемс (W.James). Сеченов, татко на руската физиологија и претставник на детерминизмот во психологијата, развојот на самосвеста го поистоветува со развојот на свеста воопшто, при што текот се движи од осетите кон претставите и потоа кон мислите (Ананџев, 1980; Кон 1984). Сеченов става посебен акцент на микро-социјалните фактори за психичкиот развој, но укажува и на важноста на активноста на детето. Во меѓучовечките односи детето стекнува знаења за сопственото "јас", ги споредува, сумира и воопштува. Сеченов е еден од првите кој во својата психо-физиолошка анализа на развојот на личноста говори за процесите на интернализација.

Џемс, уште 1890 год. во "Принципи на психологијата" (Principles of psychology), говорејќи за структурата на личноста ја дава првата чисто психолошка концепција за селфот (Self)*. (Myers, 1986). Тој смета дека селфот се состои од два аспекти: 1. "Јас кое што сознава" (J) и 2. "емпириско јас" (Me). Првиот аспект е "јас" кое ги организира и интерпретира искуствата на чисто субјективен начин. Личноста станува свесна за своето "јас" со посредство на доживувањето на сопствениот континуитет и посе-

*Проблемот околу преводот на зборот SELF на нашиот јазик сеуште не е разрешен: јаство, самство, себство, сопство и др. Затоа ќе се користиме со оригиналниот, англиски термин селф (Self).

бност, како и со доживувања кои се резултат на волјата. "Емпириското јас" е вкупен збир на сè што личноста може да го нарече свое сопствено, лично и ги вклучува сите материјални, социјални и духовни карактеристики кои го одредуваат селфот како единствен и индивидуален. Физичкото или материјалното јас го сочинуваат толку компоненти колку што постојат групи чии мислења се релевантни за личноста, односно толку колку што "улоги" игра личноста. Значи, за единката е многу важно како другите ја гледаат и оценуваат. Духовното јас го сочинуваат пред сè психичките својства и способности кои личноста ги доживува како јадро на сопствената личност.

Токму оваа поделба, која ни една современа теорија на личноста не може да ја заобиколи, иако можеби ја гледа на поинаков начин, е од фундаментално значење за правилно сфаќање на сликата за себе, особено на нејзината структура, како и за самосвеста и личноста воопшто.

Класичната психоаналитичка теорија не посветува посебно внимание на она што денес се подразбира под самосвест, а со тоа и на сликата за себе. Самосвеста за Фројд (Freud) и психоаналитичарите е нужно ограничена; според нивните учења сликата за себе, односно за своето тело е продукт на врзување на либидото за одделни делови на телото на субјектот (Hol i Lindzi, 1983; Fulgozi, 1990).

Его-психологијата е психоаналитичка школа која отстапува од екстремните фројдови сфаќања за несвесното и главна важност за развојот и динамиката на личноста му придава на егото, а не на идот како извор на сите динамични промени и сите енергии во личноста. Функциите и улогата на егото кое има интегративна улога во личноста, особено во развојот на личноста, најмногу ги опишал Ериксон (Erikson) во својата психосоцијална теорија за развојот на личноста. Всушност, нему му припаѓа заслугата за теорискиот придонес на психоаналитичката теорија во однос на расветлување на некои развојни аспекти на сликата за себе и воопшто за приближување на традиционалната психоанализа до тековите на современата психологија. Ериксонската теорија го опфаќа целокупниот животен распон на човекот, од раѓањето до староста, односно смртта. Неговата теорија е повеќе од сите останати теории на личноста развојна теорија. "Она што Пијаже го направи за интелектуалниот развој, тоа Ериксон го направи за развојот на личноста" (Hol i Lindzi, 1983, стр.117).

Ериксон вели дека во текот на психосоцијалниот развој на личноста постои заемна спрега помеѓу поединецот и средината. Ериксониот поим "јас" е социјализиран и историски. Ваквото сместување на "јас" во културен и историски контекст е најкреативниот придонес на неговото учење за дефинирање на сликата за себе како поим и како развоен процес.

Говорејќи за епигенетскиот развој Ериксон вели дека човекот во својот живот минува низ осум повеќе или помалку разграничени фази: првите четири се одигруваат во детството, петтата во текот на младоста, а последните три во текот на зрелите години, вклучувајќи ја и староста. Истакнувајќи дека секоја развојна фаза придонесува за обликување на личноста, Ериксон го формулира епигенетскиот принцип: сè што расте

има своја основа и од неа израснуваат делови, а секој дел има свое време на доминација сè додека сите делови не земаат учество во обликувањето на една целина (при тоа мисли на целокупната личност) која функционира. Бавејќи се особено со периодот на адолесценцијата (петтата фаза од епигенетскиот развој) Ериксон го објаснува изградувањето на идентитетот под кој подразбира генерална слика што личноста ја има за себе. Развојот на идентитетот го објаснува како "процес на растечка деференцијација кој станува сè посеопфатен и тоа во мерка во која единката станува свесна за ширењето на кругот на други луѓе кои нешто ѝ значат, од родителите до човештвото. Процесот започнува некаде во првата вистинска средба на мајката и детето како две личности кои можат да се допрат и препознаат и не завршува сè додека не исчезне човековата моќ за заемна афирмација. Процесот ја доживува својата нормативна криза во текот на адолесценцијата и во голема мерка е одреден со она што ќе следи" (Erikson 1976, стр.18).

За време на младоста поединецот почнува да го стекнува чувството на личен идентитет, чувството дека е единствено човечко суштество, а сепак спремно да се вклопи во некоја разумна општествена улога. Поединецот станува свесен за сопствените индивидуални карактеристики, за антиципираните цели во иднината. Тоа е развоен период кога личноста тежи да открие каква е во сегашноста и што сака да биде во иднина.

Ериксонската теорија не е теорија за развојот на самосвеста, односно за сликата за себе, но по наше мислење е многу важна за современото сфаќање на сликата за себе како специфичен ентитет во личноста.

Оваа теорија укажува на поврзаноста на идентитетот и самосвеста како потсистеми на личноста. Сфаќањето дека идентитетот е проширување на самосвеста е изложено токму во ериксонската теорија. Тој пишува дека процесот на вообличување на идентитетот е во најголем дел несвесен, освен во случаи кога внатрешната состојба на личноста и надворешните околности ќе се вклопат така што ќе ја изострат свесноста за идентитетот. Претходно наведеното толкување ни дозволува да веруваме дека развојните фази на идентитетот се многу сродни со развојните фази на сликата за себе: значи адолесценцијата е многу интензивен развоен период на сликата за себе. Значајна импликација на ериксонската теорија во современите сфаќања за сликата за себе е дека не смее да се говори за овој феномен ако не земе предвид генезата на општењата, пред сè односот социјално-лично. Конечно, оваа теорија укажува на развојната динамичност и променливост на сликата за себе, поточно на идентитетот како потсистем на личноста.

Во овој краток преглед на теориските учења релевантни за сфаќање и дефинирање на сликата за себе и нејзиниот развој, неопходно е да се нагласи далекусежното и комплексно влијание на феноменологијата врз класичната психоанализа и современата психологија што резултира во издвојување на сликата за себе како подобен конструкт за истражување и дијагностички процени.

Теоријата на Роџерс (Rogers) претставува пример на феноменолошки пристап во психологијата (Rogers, 1970). Наместо нагласување на несвесните нагони и пориви, во неговата теорија се истакнува дека во животот на секој човек постои примарно тежнение за движење (развијање) кон напред. Притоа основните податоци се содржани во феноменолошкиот, односно свесниот дел на личноста. Тие податоци се симболизирани и затоа се достапни на директно проучување. На развојот на личноста Роџерс му додава нова одлика сметајќи дека тежнението кон напред може да делува само кога изборите на личноста ќе бидат од истата јасно перцепирани (доживевани) и соодветно симболизирани.

Сликата за себе (селф-концептот) настанува со диференцијација од феноменалното или перцептивното поле или од вкупното искуство на поединецот. Тоа е всушност некој вид слика или претстава за себе и ("Јас сум") и свеста за функцијата сопствената личност, а важни елементи на таа слика се свеста за постоењето ("Јас можам"). Сликата за себе ги има сите обележја и ги следи истите закони на перцепирањето воопшто. Таа не се состои од многубројни независни и поединечни одговори, туку претставува обликувана целина, која иако е флуидна, односно се менува под влијание на нови елементи или доживувања, секогаш го задржува обележјето на организиран и обликуван конструкт. Роџерс не прави разлика помеѓу селфот и селф-концептот (Wylie 1974). Тој селф-концептот или сликата за себе ја дефинира како организиран, конзистентен, концептуален гешталт кого го сочинуваат перцепциите на карактеристиките на самиот себе, перцепциите на врските со другите, заедно со вредностите кои им се придружени.

Роџерсовиот придонес за правилно сфаќање на сликата за себе го гледаме пред сè во тоа што тој, говорејќи за важноста на степенот на реалноста на сликата што личноста ја има за себе, укажува на животното значење на сликата за себе за секој поединец, означувајќи ја како еден од најважните извори на интегритетот на личноста.

Како што пишува Рот, причините што личноста претставува единство и што континуирано се манифестира како одредена, особена и единствена, лежат пред сè во самосвеста и во улогата што ја има во формирањето на личноста. "Самосвеста или сликата која сме ја создале за себе влијае на нашето настојување да ги ускладиме своите особини и да настојуваме нашето однесување да стане доследно и складно" (Rot, 1980, стр. 145)

Олпортовата (Allport) теорија за личноста е уште едно учење кое ја разбира личноста како еден специфичен склоп или образец чии основни карактеристики се: единство, интеграција, конзистенција и пред сè посебност на секој поединец (Oлport, 1969). Тоа значи дека особините, намерите, ставовите, навиките, мотивите, вредностите, интересите и искуствата на поединецот се организирани во еден специфичен, посебен склоп и дека е нужен сеопфатен конструкт со кој таа посебност на секој поединец би можела да се изрази. Таков конструкт во олпортовата теорија е проприумот, термин што Олпорт го воведува наместо терминот селф.

Проприумот се изразува по пат на одредени функции кои не се вродени и кои се развиваат постепено, а нивната конечна синтеза го создава "моето јас" како субјективна слика за себе. Во развојот тие се јавуваат по следниов редослед: 1). телесно јас; 2). самоидентитет; 3). самоценење; 4). проширување на себе; 5). слика за себе; 6). јас како разумен решавател (rational agent) и 7). самосвојни стремежи (propriate strivings).

Значи, проприумот, според Олпорт, се состои од повеќе аспекти, но, "со групирање на сродните својства може да се дојде до три најбитни. Тоа се воспоставувањето реална слика за себе, екстензија на егото во социјалната средина, т.е. успешно воспоставување односи со другите и предвидување на идните цели" (Нгнџа, 1982, стр.29).

Сликата за себе во рудиментарен облик се јавува кај детето меѓу 4-та и 6-та година. По пат на интеракција детето осознава што очекуваат родителите од него и тоа го споредува со своето однесување. Во овој период се ставаат темелите за тоа какво би сакале да биде, намерите, целите, за запознавање на самиот себе што понатаму има значајна улога за развојот на личноста. Сликата за себе долго време, сè до пубертетот, зависи од други и детето и младиот човек го прилагодуваат однесувањето кон нормите на групата. Сликата за себе и чувството на идентитет не се доволно цврсти да се спротивстават на притисоците на средината. Олпорт смета дека дури во позрелите години може да се формира реална слика за себе.

1.2. Сликата за себе во социјално-когнитивните и развојно-еписте-молошките учења

Благодарение на теоретичарите на социјалните учења (Whitting, Dollard, Miller, Sears, Bandura, Walters, Gewirtz, Bijou, Ваг и други) ние денес прилично многу знаеме за дејството на воспитните постапки и пораки, примерот, моделот, имитацијата и идентификацијата во социјализацијата на детето, а сите тие се значајни одредници на сликата за себе. Теоретичарите на социјалните учења го објаснуваат развојот на личноста со посредство на вербалното учење и инсистираат пред сè на социјалното искуство.

Мид (Mead), социјален бихејвиорист, уште 30-те години прв пишувал дека човекот начелно не може да се спознае себе си без замен реалистичен однос со другите. Одговорите на прашањето "Кој сум јас?" и на други слични прашања ќе зависат од тоа што другите мислат за мене: јас се огледувам во нивното социјално огледало.

Когнитивистите (Heider, Jordan, Merrifield и др.), пак нагласуваат дека когнитивните структури и промени, вклучувајќи ја тука и активната улога на личноста, се главни одредници на тоа што единката ќе искористи од своето социјално искуство и ќе вклучи во сликата за себе.

Особено значење за разјаснување на сликата за себе и за скицирање на главните моменти, аспекти и механизми во нејзиниот развој има

дејалектичкото единство на теориите на социјалното учење и учењето на теоретичарите со когнитивна ориентација. Социјалната когниција нагласува дека самопознанието и саморазбирањето се неопходен конститутивен елемент на создавањето и разбирањето на другите и на социјалните интеракции низ кои "израснуваат сите други облици и аспекти на знаењата, сè до нивото на културното и цивилизациско наследство "(Lewis, 1981, стр.117) "Другите стануваат социјално огледало на акциите на детето и услов на создавањето не само на социјалниот, туку и на предметниот свет. Знаењето за себе се поставува во хоризонтот на овие размислувања како темел на сите други знаења "(Кирек, 1988, стр.161).

Но, може ли сепак, без било каква резерва да се тврди дека создавањето на личниот и социјалниот свет не се разликува од создавањето на предметниот свет? Во таа смисла Хамлин (Hamlyn) истакнува дека со предметите "можеме да имаме само просторни и причински односи, а не човечки; за разлика од мојот однос со предметите јас со некоја личност воспоставувам реципрочен однос. Она што јас го имам со некого го одржува тоа што таа личност го има со мене "(Popović, 1988,стр.37).

Епистемолошки ориентираните психолози (Wallon, Piaget, Воготский, Ананьинев, Кон, и др.) нагласуваат дека развојот на сликата за себе треба да се проучува во контекстот на средината, земајќи ја предвид дијалектиката на поединечното и социјалното, персоналното и интерперсоналното, материјалното и духовното, надворешното и внатрешното.

Валон (Wallon) пишува (Valon,1986) дека во почетокот постои една недиференцирана или синкретична состојба од афективна и мимичко-експресивна природа, во која свеста за себе и свеста за другите се стопени. Свеста за себе настанува со постепена диференцијација и тоа првенствено како резултат на психо-моторната активност на детето. Во текот на развојот сè повеќе се проширува кругот на средински фактори кои овозможуваат изградување на личноста. Тоа е процес кој може да се именува како индивидуализација, во чии рамки се создава сликата за себе и паралелно со неа сликата за другиот.

Како што пишува Виготски (Виготский, 1982) главен правец на развојот на детето не е постепена социјализација, која во детето се внесува од надвор, туку постепена индивидуализација, која настанува врз основа на внатрешната социјалност на детето (при тоа мисли на афективното врзување и социјалната отвореност на малото дете). Според Виготски општиот тек на развојот на самосвеста се движи од непостоење на свеста за вишите облици на однесување и за психичките функции, преку постоење свест за другите, до постепено стекнување на свеста за себе што овозможува регулација и самоконтрола на психичките операции и функции. Самосвеста е интернализирана социјална свест. Оформувањето на личноста и новите типови врски помеѓу психичките функции (терцијалните или персоналните функции) настануваат врз основа на развојот на самосвеста, а развојот на самосвеста и саморегулацијата е суштина на психичкиот живот во пубертетот и младоста. Виготски меѓу

првите го истакнува и значењето на симболичката функција и говорот за развојот на самосвеста и личноста воопшто. Во тој контекст пишува и Рубинштајн (Рубинштейн, 1982); говорот се јавува и како средство на комуникативна и социјално-регулативна функција, говорот има и приватна функција, служејќи за самосознавање и организација и регулација на однесувањето.

Современите психолошки сознанија за развојот на семиотичките однесувања покажуваат дека освен говорот, за развојот на сликата за себе, особено за нејзиниот ран развој, се значајни и моторните семиотички однесувања кои овозможуваат да се заземе алоцентричен став, особено однесувањето "како да " и симболичките игри (Ivić, 1978).

Конечно, развојот на сликата за себе и развојот воопшто, не можат да се објаснат целосно само со помош на еден принцип. Сите фактори, дури и оние најбазичните, немаат исто значење за развојот на самосознанието во сите периоди на животот. Мора да се води грижа за сите аспекти на развојот, за сите животни сфери во кои личноста се развива и за промените во самосознанието во контекст на целокупниот животен пат на личноста (Ананьев, 1980).

II. Развојна скица за сликата за себе

При раѓањето свеста на детето претставува голема збрка од шаренила и звуци. Новороденчето не само што нема доживување за себе како за индивидуалност, туку извесно време и не се разликува себе си од околината. Тоа не знае дека е гладно, мокро или дека нешто го боли; едноставно постои и плаче сè додека не престане непријатноста од која ќе го ослободи возрасниот, најчесто мајката, со хранење, бањање, преслекување или на некој друг начин. Но, уште во текот на првиот месец бебето покажува способност за дискриминација и адаптивно реагирање на сè повеќе дразби од својата околина и тоа од физичката, а особено од социјалната: малото дете не е свесен член на општеството, сепак, тоа е примарно и во потполност свртено токму кон социјалната средина. Идентитетот на другите блиски и значајни лица за него претходи на чувството на самосвеста. Сè некаде до 15-от месец во процесот на диференцијација на себе си од околината преовладуваат сензо-моторни и афективни механизми.

Психолозите се согласни дека првиот знак на јавување на свеста за себе се манифестира со препознавање на сопствениот лик во огледалото. Понатамошното сознавање за себе се структурира вклучувајќи го името, полот, возраста и тоа во раната предучилишна возраст. Знаењата за физичкиот идентитет (именување на делови од телото, нивната функција, својства и изглед) се присутни во голема мерка кај децата од предучилишна возраст (Lynch, 1981). Конституент на сликата за себе, особено при крајот на предучилишната возраст, стануваат и активностите на детето. Во училишниот период се потенцираат социјалните конституенти на сликата

за себе, но се чини дека психичките карактеристики и интензивните внатрешни доживувања изостануваат сè до почетокот на адолесценцијата. Тогаш прв пат се поставуваат прашања за смислата на животот и сопствената егзистенција, за смртта, за општеството и човековата заедница и за сопствениот статус во тој свет, а првенствено во микросредината.

Младите почнуваат многу интензивно да се бават со сопствениот психички живот, пред сè моралниот, сознајниот, комуникативниот, вклучувајќи ги и емоционално-волевите динамизми, што директно се рефлектира на мошне интензивното артикулирање на сликата за себе.

Кон (Кон, 1992) правејќи преглед на развојот на сликата за себе во адолесценцијата врз основа на резултатите од многубројни истражувања заклучува дека со возраста се зголемува адекватноста на самооценката, а расте и когнитивната сложеност и диференцираност на описно-репрезентационите аспекти присутни во сликата за себе. И други истражувања (Бороздина, 1989, Gergen, 1981, Damon i Hart, 1982, Eisen, 1977, Такашманова, 1993) го потврдуваат развојниот тренд на сликата за себе од физикална кон психолошка концепција, од конкретното кон апстрактното, во согласност со зголемената когнитивна компетенција на младите.

Чеснокова (Чеснокова, 1978) пишува дека до пубертетот стекнувањето знаења за себе се одвива во рамките "јас и други луѓе", а во и по пубертетот во рамките "јас и јас", односно основен начин на спознавање на себе си е самоанализата и како нејзин резултат се јавува општа слика за себе, која како да е сплетена од многу поединечни конкретни слики за себе.

Касната младост и почетокот на зрелоста детерминираат бројни промени во содржината на сликата за себе (Бороздина, 1989, L'Esuyer, 1981). Се вклучуваат доживувања во врска со професионалната кариера, стекнувањето самостојност и независност во многу области на животот, финансиско-материјалната состојба, бракот, родителството, личниот стил на живеење и слично. Во зрелоста развојот на сликата за себе и самосвеста тече помирно отколку во адолесценцијата, бидејќи се менува ориентацијата кон себе си и своето: послаба е потребата за потенцирање на сопствената индивидуалност.

Бројот на истражувањата на сликата за себе во староста изгледа дека е мал во споредба со бројот на истражувања во другите животни периоди. Од резултатите на некои истражувања кои го испитувале сфаќањето на стареењето и начините на реагирање на стареењето (Smiljanić, 1979) може да се заклучи дека првенствено кај старите се менуваат ставовите во врска со вреднувањето на самиот себе и животната ориентација. Се актуализираат размислувањата за смртта. Настануваат промени од психофизиолошка природа, промени во активностите, навиките и социјалните улоги. Сепак, постојат големи индивидуални разлики во процесот и особеностите на стареењето кои, претпоставуваме, ќе се рефлектираат и на доживувањето на самиот себе, а тоа значи дека сликата за себе директно зависи од релативно постојаниот животен стил на личноста во текот на сите животни периоди.

III. Заклучна дискусија

Целото досегашно излагање имаше примарна цел да ја објасни сликата за себе како развојно-психолошки поим и феномен. Всушност, презентираниите психолошки теории и учења не се сеопфатни: говорат за различни аспекти на сликата за себе, служејќи се со различни појмовни инвентари.

Сепак, од нив можат да се извлечат неколку согласни заклучоци во врска со некои базични прашања и обележја на сликата за себе како развоен феномен

1. Сликата за себе е субјективна појава, како една од компонентите на феноменалното поле на личноста;

2. Сликата за себе се формира под влијание на социјалното искуство, по пат на експлицитно или имплицитно учење. Всушност, се развива во текот на искуството на единката со средината, интеракциите со значајните други и "атрибутите на сопственото однесување во тој контекст" (Marsh, 1983, стр.773);

3. Иако средината влијае врз формирањето на сликата за себе, личноста е агенсот кој таа свест ја конструира, изградува, одржува и менува (Havelka, 1992);

4. Во смисла на претходно изнесениот заклучок, важни одредници на сликата за себе во текот на развојот се: личната историја на поединецот, когнитивните процеси и емоционалните доживувања и вреднувања на животните настани и одговори (пораки) од средината. Когнитивните процеси ги селектираат понудените податоци од социјалното искуство и им придаваат развој на самоспознавањето и саморазбирањето. Но, кон себе си никој не е рамнодушен; когнитивната содржина на сликата за себе е нужно емоционално обоена. Во таа смисла емоционалните доживувања и вреднувања се важни детерминатори на сликата за себе;

5. Следи дека сликата за себе има два аспекти: афективен или емоционално-вредносен (позитивните и негативните чувства кон себе си и во врска со тоа самооцената и самопочитувањето) и описно-репрезентационен аспект, поточно сликата за себе ја сочинуваат претстави (слики) за одделни области и аспекти на сопственото тело и телесното, изгледот, социјалните интеракции, активностите, личниот психички живот.

Значи, сликата за себе и своето "јас" е "во приличен степен интегриран ансамбл на компонентите на самосвеста на единката кои се однесуваат на тоа што (и се чини дека) е егзистенцијално и реално кај неа..." (Јанакон, 1988, стр. 42). Сите доживувања на личноста, оценките на сопствените актуелни искуства, како и сознанијата за поседување релативно трајни особини кои во голема мерка го детерминираат нејзиното однесување се интегрираат во еден специфичен, посебен, релативно траен психички ентитет, односно во специфична слика за себе. Во таа смисла, сликата за себе како субјективно доживеан ентитет е процес кој овозможува интеграција на перцепцијата, чувствата и мислите за сопствената личност

(Hrnjica, 1990). Од друга страна, сликата за себе влијае на мислењето, чувствата и однесувањето на личноста, бидејќи претставува значаен репрезент на личноста во услови и ситуации кога личноста размислува, работи или суди за она што го сторила, особено при некој значаен избор во животот, или при стекнување и вообличување нови искуства кои ќе ѝ послужат на личноста за постигнување повисок интегритет и доследност во однесувањето.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Аваньев Б.Г. (1980), Избранные психологические труды, Том I,Том II, Москва: Педагогика
- Бороздина Л.В. (1989), Динамика самооценки от подросткового возраста к взрослости, Новые исследования в психологии и возрастной физиологии, Москва: Педагогика
- Damon W, Hart D. (1982), The Development of Self-Understanding from infancy through Adolescence, Child Development, 53,841-864
- Eisen M.Montemayor R. (1977) The Development of Self-conceptions from Childhood to Adolescence, Developmental Psychology, Vol.13No.4,314-319
- Erikson E.H (1976), Omladina, kriza, identifikacija, Titograd: Pobjeda
- Fulgozi A. (1920), Psihologija ličnosti, Zagreb: Školska knjiga
- Gergen K.J. (1981), The Self in applied settings, The Development of Self-concept, The Functions and Difficulties of negotiating self-conception, во книгата Self-Concept-Advances in Theory and Research, ed.by Lunc M.D. Norem-Hebeisen A.A. Gergen K.J. Ballinger Publishing Company Cambridge
- Havelka N. (1992), Socijalna percepcija, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika
- Hol K. Lindzi G. (1983), Teorije ličnosti, Beograd: Nolit
- Hrnjica S. (1992), Zrelost ličnosti, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Hrnjica S. (1990), Oštita psihologija ličnosti, Beograd: Naučna knjiga
- Ivič I. D. (1978), Čovek kako animal simbolikum, Beograd: Nolit
- Janakov B. (1988), Psihologija samosvesti, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije
- Кон И.С. (1982), Психология старшеклассника, Москва: Просвещение
- Кон И.С. (1984), В поисках себя, Москва: Издательство политической литературы
- Курек Е. (1988), С оную страну огледала; Генетички приступ знања о себи, Beograd: Психологија, 1/2, 150-162
- Lewis M. (1981), The Self as Social knowledge; Lunc M.D.: Self-concept development in Childhood; L'Ecuyer R; The Development of the Self-Concept through the life-span, сите три извори во кн. Self-Concept-Advances in Theory and Research, ed. by Lynch M.D. Norem-Hebeisen A.A.Gergen K.J.Ballinger Publishing Company, Cambridge
- Marsh W.N. Smith J.D. Barnes J. Butler S. (1983), Self-Concept: Reliability, Stability, Dimensionality, Validity and the Measurement of Change, Journal of Educational Psychology, Vol. 75, No.5.772-790
- Myers G.E. (1986) W. James-His life and thought, Yale University, New Haven and London, 344-386
- Olport G. (1969), Sklop i razvoj ličnosti, Beograd
- Popović B. (1988), Saznanje, ličnost, moralnost, psihologija, 1-2, Beograd
- Rogers C.R.(1970), Some observations on the Organization of Personality (1974) во кн.: Personality, ed. by Lazarus R.S. and Option, Jr. E.M.Great Britain, 103-122
- Rot N. (1980), Psihologija ličnosti, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Рубинштейн С.Л.(1992), Самосознание личности и ее жизненный путь, во кн. Психология личности-тексти, Москва: Издательство Московского Университета
- Smiljanič V. (1979), Psihologija starenja, Beograd: Nolit
- Takašmanova- Sokolovska T. (1993), Slika o sebi u toku adolescencije, odbranet magisterski trud, Felozofski fakultet, Beograd
- Выготский Л.С. (1982), Развитие личности и мировоззрения ребенка, во кн. Психология личности-Тексти, Москва:Издательство Московского Университета
- Valon A. (1986), Psihološko i sociološko proučavanje deteta, во кн.: Proces socijalizacije kod dece,

Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

- Wylie R.S. (1974, 1979), The Self-Concept, Vol.I.2, Lincoln

- Чеснокова И.И. (1978), Особенности развития самосознания в онтогенезе, во кн. Принципы развития в психологии, Авциферова Л.И.(ред), Москва, Издательства Наука.

Tatjana TAKAŠMANOVA -SOKOLOVSKA

THE SELF-CONCEPT AS CONCEPT AND DEVELOPMENTAL PHENOMENON

(S u m m a r y)

The aim of the work is contribution to scientific define of the self-concept, ant its explanation as a developmental process.

Large number of theoretical knowledges are presented, mainly in the frames of Erikson, Allport and Rogers theories of the person development.

Social-cognitiv, development-epistemological knowledges and the results of some empirical studies as well, are used to explain the stages, aspects and mechanisms of the self-concept development.